

УДК 908 [477.65+726.82]

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-2-1>

Безверха Вікторія,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
bezver2017@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-5723-8625

Філоретова Лариса,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
larisafiloretova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7177-4933

ІСТОРІЯ СПОРУДЖЕННЯ ТА ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА В.І. ГРИГОРОВИЧУ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

У статті розглянуто історію спорудження та відкриття пам'ятника педагогу, вченому, професору та видатному європейському славісту XIX ст. – Віктору Івановичу Григоровичу. Авторами виділено два етапи в історії пам'ятника. Перший – з моменту поховання професора, адже саме в той час зародилася ідея збирати кошти на спорудження пам'ятника та навіть надійшли перші пожертви. Другий етап – з моменту ініціативи знову збирати кошти на пам'ятник Історико-філологічним товариством під час святкування ювілею Новоросійського університету. Після перших благодійних пожертв минуло 14 років, але цього разу справу було доведено до кінця. Кошти, які були зібрані раніше і знаходилися весь цей час у місті Єлисаветград, було передано до Новоросійського університету. Відкритий благодійний збір коштів об'єднав громадськість та інтелігенцію великих міст, містечок і навіть сіл. У жовтні 1891 р. кошти було достатньо, щоб розпочати роботу. У статті зазначено, що архітектором було запрошено О. О. Бернардацці, а скульптором – Б. В. Едуардса. Сам пам'ятник було виготовлено з карарського мармуру. Урочисте відкриття відбулося 18 жовтня 1892 року на Петропавлівському кладовищі в Єлисаветграді.

У науковому дослідженні представлені оригінальні світлини пам'ятника професору з його відкриття, фото 1947 року після перенесення з Петропавлівського кладовища до Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, фото 2022 року з Рівненського кладовища та фото 2022 року – копії пам'ятника В.І. Григоровичу, який було зроблено з оригіналу та відкрито в 1972 році біля колишнього Земського реального училища. Завдяки фотоджерелам можна простежити стан збереження та порівняти зміни, які відбулися за цей період, з оригіналом пам'ятника В. І. Григоровичу. На жаль, оригінальний пам'ятник утратив одну зі своїх частин – фоліанти та бордюру у слов'янському стилі. Натепер монумент потребує реставрації.

Ключові слова: В. І. Григорович, видатний славіст, Єлисаветград, історія пам'ятників, Центральна Україна.

Історична пам'ять про видатних науковців відображається не лише в їхній творчій спадщині, мемуарах сучасників та інших свідченнях, а й у місцях пам'яті, до яких належать будинки, кабінети, творчі лабораторії, а також давні цвинтарі та монументи. Водночас вони є важливою складовою частиною сучасної урбаністики. Дослідження присвячено пам'ятнику вченому, етнографу, славісту, археологу, викладачу – Віктору Івановичу Григоровичу, який проживав у Єлисаветграді з 1876 року.

Віктор Григорович – професор кафедр слов'янознавства Казанського та Новоросійського університетів. Учений входив до числа фундаторів Новоросійського університету (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова), перший обраний в історії універси-

тету декан історико-філологічного факультету, а в листопаді 1866 р. він виконував обов'язки ректора (Дьомін О. Б., 2015, с. 20–23). Також, Віктор Григорович передав університету власну колекцію книг та рукописів, зібраних під час своїх наукових подорожей. Його слов'янська бібліотека є цінним джерелом з вивчення славістики, іменний книжковий фонд професора нараховує 1081 одиницю, що включає 803 найменування. Віктора Івановича Григоровича вважають одним із засновників вітчизняного слов'янознавства (Дьомін О. Б., 2015, с. 11, 74, 76).

Останнім місцем роботи професора був Новоросійський університет. Попрацювавши в ньому близько одинадцяти років, Віктор Григорович подав у відставку 18 серпня 1876 р., після чого переїхав до Єлисаветграда (нині м. Кропивницький) (Дьомін О. Б., 2015, с. 45–51, 73). Щодо мети переїзду та подальшої роботи в Єлисаветграді ми можемо отримати лише часткову інформацію зі слів його учнів та колег.

В опублікованому виступі науковця Олександра Кирпичникова зазначається, що «...звільнившись від службових обов'язків та дріб'язкових турбот, буде він підбивати підсумки своєї майже 40-річної роботи; звідси він проведиме екскурсії в усі кінці півдня, ритиметься і в землі, і в архівах, і в людській пам'яті, збиратиме новий матеріал, тесатиме нові міцні камені для великої будівлі»¹.

Михайло Завадський, учень Віктора Григоровича, в «Одеському Віснику» писав, що професор виявив бажання обмежити свою роботу вивченням давніх мов – слов'янської, грецької та румунської, поступаючись при цьому викладанню (Дьомін О. Б., 2015, с. 73; Алексеєнко М. В., 2015, с. 163–164).

Ще один учень В. Григоровича, який викладав у Земському реальному училищі² в місцевому закладі освіти, – Володимир Ястребов. У своєму виступі «Про значення пам'ятника В.І. Григоровича для місцевого населення» він озвучив декілька цікавих фактів щодо переїзду професора: «Переїзд у наше місто був справою обдуманною. Не для відпочинку переїхав відставний професор, а для нових праць. Сюди вабили його спогади про Нову Сербію, яка була колонізаційним ядром для Новоросійського краю, сюди вабила його перспектива знайомства з вірними зберігачами старовини – старообрядцями, що володіють тут дорогоцінним лицьовим Євангелієм та іншими рукописами та стародруками <...> Незабаром по приїзду він збирався робити, якщо навіть не робив на ділі, поїздки по селах з метою особистих опитувань місцевих жителів та наполегливо закликав, зустрічаючи своїх учнів, робити так само. Він активно шукав помічника у збиранні свіжого матеріалу, наче хотів розпочати життя спочатку <...> Якою світлою радістю були наповнені його очі, коли він говорив нам про працю одного місцевого священника з географії та історії краю, працю, яка рясніє фактичними відомостями, ретельно та з любов'ю зібраними!». Також В. Ястребов згадував рекомендації професора своїм студентам. Для дослідження він рекомендував вибирати теми з етнографії³. Відмовившись від спадку на користь рідних⁴, Віктор Григорович оселився на окраїні міста в маленькій квартирі, яка була переповнена книгами⁵. Проживав В. Григорович на Биковій (Поліщук В., 2014, с. 21; Житков О., 2023, с. 139).

¹ Кирпичников А. И. В.И. Григорович и его значение в истории русской науки. *Сооружение памятника профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества*. Одесса: тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/grigorovich/grigor.pdf> [Дата звернення 07.04.2024].

² Нині – Кропивницький інженерний фаховий коледж Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.

³ Ястребов В. Н. О значении памятника В.И. Григоровичу для местного общества. *Сооружение памятника профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества*. Одесса: тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/grigorovich/grigor.pdf> [Дата звернення 07.04.2024].

⁴ Мурзакевич Н. Виктор Иванович Григорович. *Записки императорского Одесского общества истории и древностей*. Том. XI. 1979. С. 445.

⁵ Ястребов В. Н. О значении памятника В.И. Григоровичу для местного общества...; Мурзакевич Н. Виктор Иванович Григорович...

Інша точка зору, яка існує в сучасній історіографії щодо переїзду науковця такого рівня до Єлисаветграду, крім дослідження старожитностей – це викладання в Земському реальному училищі⁶. (Поліщук В., 2014, с. 21; Житков О., 2023, с. 139). Приїхав до міста Віктор Григорович на запрошення свого учня, зокрема Р. Завадського (Печериця Т. М., 2019, с. 147).

Ураховуючи опубліковані згадки про переїзд В. Григоровича, можна говорити про те, що він хотів детальніше ознайомитися в дослідницькому та етнографічному плані з регіоном Центральної України. Йому вдалося побачити деякі стародруки, і, можливо, було здійснено експедиції, але дослідницьку роботу перервала раптова смерть⁷. Як зазначають дослідники О. Дьомін та М. Алексеєнко, *«у планах передбачалося розгортання масштабних робіт з вивчення південноукраїнського краю із залученням місцевих кадрів»* (Дьомін О. Б., 2015, с. 51). Щодо факту, чи був він запрошений як викладач Земського реального училища, на жаль, у джерелах інформації немає.

Не судилося видатному славісту, педагогу та досліднику старовини прожити довге дослідницьке життя в Єлисаветграді, у грудні цього ж 1876 р. він помирає від пневмонії (Поліщук В., 2014, с. 21). Поховання професора відбулося на Петропавлівському кладовищі (нині – вул. Полтавська) (Босько В. М., 2019, с. 148), у колі учнів та попечителів, на могилі було встановлено дерев'яний хрест.

Перша думка про пам'ятник В. І. Григоровичу зародилася на місці його захоронення, серед тих, хто його оточував у Єлисаветграді⁸. Відомо, що від самої ідеї створення пам'ятника Віктору Івановичу Григоровичу до його встановлення минуло 16 років. З огляду на те, що спорудження пам'ятника відбулося через багато років після смерті вченого, умовно цей період було поділено на два етапи.

Згідно зі Звітом Правління Історико-філологічного товариства Новоросійського університету, ідея спорудження пам'ятника В. І. Григоровичу виникла відразу після його смерті в 1876 р. За короткий термін для цього представниками громадськості Єлисаветграда були зібрані кошти. Одна їх частина зберігалася в колишнього директора Єлисаветградського земського реального училища Михайла Ромуальдовича Завадського. Згодом він передав ці кошти ректору Новоросійського університету. Інша частина грошей була зібрана колишнім Єлисаветградським міським головою Самуїлом Костянтиновичем Турчановим і, відповідно, зберігалась в Єлисаветградській міській управі. У звіті зафіксовано, що С. Турчановим було зібрано 100 руб. На цьому перший етап побудови пам'ятника вченому і викладачу на певний час замирає⁹.

Через 14 років після смерті В.І. Григоровича, у 1890 р., під час підготовки до святкування 25-річчя Новоросійського університету постать професора знову опинилась у центрі уваги. Цього ж року було надруковано перший том збірки «Літопис Історико-філологічного товариства», присвячений пам'яті Віктора Григоровича. 14 березня 1890 р. під час засідання члени цього Товариства одногосно ухвалили рішення про необхідність відновлення збору коштів на спорудження пам'ятника вченому. А вже 15 листопада 1890 р. Міністерство народної освіти надало на це дозвіл. Після його отримання правління товариства зробило низку дій щодо збору коштів: по-перше, було надруковано запрошення для благодійних пожертв у газетах Одеси, Казані та Москви; по-друге, було відкрито обов'язковий збір пожертв серед викладачів не лише середніх навчальних закладів, але й нижчих.

Розраховуючи на підтримку інтелектуальної громади Єлисаветграда, Товариство також від-

⁶ Молодий комунар. 29 лютого 1972 р. № 26 (1506). С. 4.

⁷ Ястребов В. Н. О значении памятника В.И. Григоровичу для местного общества...

⁸ Успенский Ф. И. Памятник В. И. Григоровичу. Сооружение памятника профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества. Одесса: тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/grigorovich/grigor.pdf> [Дата звернення 07.04.2024].

⁹ Сооружение памятника профессору В. И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества. *Памятник профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде*. Одесса: тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894.

крило в місті відділення комітету зі збору внесків, до якого ввійшли: міський голова О.М. Пашутін, протоієрей М. Єленевський та вчитель Земського реального училища В.М. Ястребов. Комітетом було зібрано 400 руб., не враховуючи коштів, які були зібрані раніше. Громада Єлисаветграда не просто відгукнулася на ініціативу щодо будівництва пам'ятника, її частина стала ключовою в цьому питанні. Також до збору коштів долучилися університети, де працював учений, освітні заклади, в яких викладали його учні, зокрема науковці Університету Св. Володимира в Києві та навіть Варшавського університету. Певну частину суми становили внески меценатів. У звіті Правління Історико-Філологічного товариства згадується допомога та сприяння Правління Товариства Південно-Західних залізниць, яке надало безкоштовний проїзд скульптору Б. Едуардсу з Одеси до Єлисаветграда та знижку на тариф перевезення самого пам'ятника до міста¹⁰.

У результаті на 11 жовтня 1891 року було зібрано 2049 рублів 34 копійки.¹¹ Така сума виявилась достатньою, а тому Товариство вирішило почати роботи зі спорудження пам'ятника.

Свої послуги та допомогу щодо виготовлення монумента запропонував одеський місцевий художник-скульптор Борис Васильович Едуардс, який погодився працювати безкоштовно. Гроші були виділені на матеріал, роботу працівників та доставку пам'ятника в Єлисаветград і становили суму в 2005 рублів.¹²

Варто згадати, що Борис Едуардс причетний до зведення перших пам'ятників просвітителям в Україні. Зокрема, він є автором пам'ятника археологу та краєзнавцю Олександрі Миколайовичі Полю в м. Кривому Розі (1891 р.) (Автор першого..., 2023). Також у ролі консультанта було запрошено відомого архітектора Олександра Осиповича Бернардацці, який з 1879 р. був міським архітектором Одеси, а також з 1878 р. до 1893 р. – архітектором Новоросійського університету. Будівництво пам'ятника було доручено безпосередньо Б.В. Едуардсу.

Після консультацій з архітектором було вирішено, що бюст і п'єдестал будуть вирізьблені з карарського мармуру. Аби передати образ В. Григоровича більш точно, були зібрані його фото та залучені особи, які знали професора за життя¹³. Автору пам'ятника дійсно вдалося передати образ, адже ми знаходимо в опублікованому виступі професора А.І. Маркевича опис професора під час занять: *«Велика, але рухлива фігура професора завжди одягнена в формений сюртук, на ший хрест – таким Григорович, як живий, і зображений на пам'ятнику»*¹⁴.

Також автори вирішили помістити під бюстом на чотирикутному п'єдесталі декілька фоліантів рукописів, а під ними – бордюру у слов'янському стилі із зображенням хреста. На самому п'єдесталі з лицьового боку планували зобразити пергамент із написами «ИСКЫИ ПРЯВЪДЫ МЪТЪНАІЄГО СВЕТА СЕГО» слов'янським шрифтом зверху, а нижче російською мовою – «Македония, Византия, Южная Русь во имя славянства», виокремивши графічно більшим шрифтом слова, які є об'єднуючим елементом наукових інтересів Григоровича. У нижній частині пергаменту вирішено розмістити автограф і печать В. Григоровича, а також присвяту «Виктор Иванович Григорович. От учеников и почитателей»; на лівій стороні п'єдесталу – «Родился в 1815 г.», на правій – «Скончался в 1876 г.». П'єдестал мав бути встановленим на гранітному підвищенні у дві сходинки¹⁵ (Поліщук В., 2014, с. 22; Дьомін О. Б., 2015, с. 73–74).

Постамент згідно зі всіма вказаними умовами був виконаний Б. Едуардсом до літа 1892 р.

¹⁰ Сооружение памятника профессору В. И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества...

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Маркевич А. И. Воспоминания о В. И. Григоровиче как о преподавателе. *Сооружение памятника профессору В. И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества*. Одесса: тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/grigorovich/grigor.pdf> [Дата звернення 07.04.2024].

¹⁵ Сооружение памятника профессору В. И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества...

Його відкриття відбулося восени, оскільки виявилось необхідним обнести територію могили залізною огорожею¹⁶.

Урочисте відкриття пам'ятника В.І. Григоровичу відбулося 18 жовтня 1892 р. на Петропавлівському кладовищі м. Єлисаветград – одному з найбільших та найстаріших у місті¹⁷ (Босько В. М., 2019, с. 148; Поліщук В., 2014, с. 22; Дьомін О. Б., 2015, с. 74).

Пам'ятник В.І. Григоровичу
на Петропавлівському кладовищі
Фото кін. XIX ст.

Відкриття пам'ятника В.І. Григоровичу
на Петропавлівському кладовищі
Фото кін. XIX ст.

Захід зібрав чимало людей. Зокрема, були присутні: Єпископ Єлисаветградський Акакій, члени Історико-філологічного товариства Новоросійського університету, Товариство колишніх студентів Новоросійського університету й Ананьївської гімназії, місцеві вчителі та учні освітніх закладів міста. Відкриття розпочалося з того, що скульптор зірвав завісу з пам'ятника¹⁸. Потім професор О.О. Кочубинський виголосив промову «Значення В.І. Григоровича в історії слов'янознавства»¹⁹.

Після відкриття в актовій залі класичної гімназії відбулося зібрання Історико-філоло-

¹⁶ Сооружение памятника профессору В. И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества...

¹⁷ Исторический очерк г. Елисаветграда. Составил и издал А. Н. Пашутин. Елисаветград: Лито-Типография Бр. Шполянских. 1897. С. 107.

¹⁸ Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКіроО). Ф.78. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 5.; Исторический очерк г. Елисаветграда. Составил и издал А.Н. Пашутин. Елисаветград: Лито-Типография Бр. Шполянских. 1897. С. 107.

¹⁹ Кочубинский А.А. Виктор Иванович Григорович (1815–1876) в истории Славяноведения. *Сооружение памятника профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества*. Одесса: тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/grigorovich/grigor.pdf> [Дата звернення 07.04.2024].

гічного товариства на честь пам'яті професора В.І. Григоровича²⁰. Під час заходу колеги й учні представили доповіді, присвячені його науковому доробку, а саме: промова професора Ф.І. Успенського «Історія спорудження пам'ятника В.І. Григоровичу»²¹ була зачитана приватним доцентом Г.О. Афанасьєвим, професор О.І. Кирпичников виголосив промову «Про значення В.І. Григоровича в історії російської науки»²², наступним виступав А.І. Маркевич зі «Спогадами про В.І. Григоровича як про викладача»²³, після зачитав свій виступ викладач В.І. Ястребов «Про значення пам'ятника В.І. Григоровичу для місцевого населення»²⁴. Також було презентовано авторську билину, присвячену В.І. Григоровичу, вітання та телеграми від різних установ і колишніх учнів професора^{25,26}.

Події, пов'язані із закриттям Петропавлівського кладовища, вже в першій половині ХХ ст. стали трагічними для історичної пам'яті міста. Значну частину могил було просто згорнуто, а камінь використаний для будівельних потреб. Пам'ятник В.І. Григоровича став виключенням. Важко встановити, коли саме він був перенесений за межі цвинтаря. Але, враховуючи нещодавно віднайдений архівний запис – «Реставрація пам'ятника Григоровичу. Професор Славіст. Перенесений із Петропавлівської церкви» у справі за вересень – грудень 1945 р.,²⁷ можемо припустити, що в цей період його дійсно могли перенести до Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

У колекції краєзнавця Ю.В. Тютюшкіна зберігається фото 1947 року з підписом. На ньому пам'ятник стоїть на вулиці Леніна, 40 (нині Театральна, 40), поряд із Краєзнавчим музеєм.

Фото пам'ятника В.І. Григоровичу
біля Кіровоградського обласного краєзнавчого музею
(Кіровоград, 1947 р.)
з колекції Юрія Володимировича Тютюшкіна

²⁰ Исторический очерк г. Елисаветграда... С. 107–108.

²¹ Успенский Ф.И. Памятник В.И. Григоровичу...

²² Кирпичников А.И. В.И. Григорович и его значение в истории русской науки...

²³ Маркевич А.И. Воспоминания о В.И. Григоровиче, как о преподавателе...

²⁴ Ястребов В.Н. О значении памятника В.И. Григоровичу для местного общества...

²⁵ Исторический очерк г. Елисаветграда... С. 107–108.

²⁶ Сооружение памятника профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Елисаветграде: отчет Правления Историко-филологического общества...

²⁷ ДАКО. Ф. 4919. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 54.

На цьому місці він стояв, очевидно, до 1969 або 1970 р. Згідно з рішенням № 404 виконкому Кіровоградської області Ради депутатів від 17 вересня 1969 р. «Про затвердження списків пам'ятників археології, історії та мистецтва» бюст В.І. Григоровича знаходився все ще за адресою вул. Леніна, 40²⁸. У рішенні № 149 від 10 травня 1988 р. вже зазначена адреса Рівненського кладовища з цікавою приміткою – «реконструкція 1971 р.»²⁹. Було ще одне рішення облвиконкому № 175 від 27 червня 1990 р., де зафіксовано й оригінал, і копію пам'ятника В. Григоровича за названими вище адресами³⁰.

Фото пам'ятника В.І. Григоровичу
Рівнянське кладовище
(Кропивницький, 2022)
Автор фото Безверха В.М.

Згадаємо, що у 1972 р. було відкрито копію бюсту В.І. Григоровича біля колишнього Земського реального училища. Вона частково відповідає оригіналу – з фоліантами і бордюром у слов'янському стилі. Проте чотирикутний мармуровий п'єдестал був замінений на гранітний³¹.

²⁸ Рішення Кіровоградського облвиконкому № 404 від 17 вересня 1969 р. Про затвердження списків пам'ятників археології, історії та мистецтва, перспективних планів по їх охороні та спорудженню нових на 1970–1975 рр. С. 116.

²⁹ Рішення Кіровоградського облвиконкому № 149 від 10 травня 1988 р. Про взяття на державний облік ново-збудованих і нововиявлених пам'яток історії та культури. С. 214.

³⁰ Рішення Кіровоградського облвиконкому № 175 від 27 червня 1990 р. Охоронні зони пам'яток історії і культури, розташованих на території області. С. 8; 11.

³¹ Молодий комунар. 29 лютого 1972 р. № 26 (1506). С. 4.

Фото копії пам'ятника В. І. Григоровичу

Біля Кропивницького інженерного фахового коледжа Центральноукраїнського національного технічного університету (колишнє Земське реальне училище)
(Кропивницький, 2022)
Автор фото Безверха В.М.

Відзначимо, що оригінал пам'ятника, який було перенесено на Рівненський цвинтар, дещо відрізняється від першопочаткового варіанту, який ми бачимо на старих світлинах – зникли фоліанти і бордюру у слов'янському стилі. З невідомих причин ще під час першого перенесення книги були зміщені, що добре видно на фото 1947 року. За таким же принципом зображення фоліантів та бордюру вмонтовані на копію пам'ятника, яку відкрили на початку 70-х років, а не так, як можна побачити на фото під час відкриття. На жаль, після реконструкції 1971 року вони не були вмонтовані на оригіналі. У публікаціях місцевих дослідників і краєзнавців поширювалися різні думки з цього приводу. Зокрема, існує версія, за якою після встановлення копії бюсту частина оригіналу пам'ятника знаходиться саме біля колишнього Земського реального училища. Копію ж бюсту встановлено на оригінальний п'єдестал, який знаходиться на Рівненському цвинтарі. За іншою гіпотезою – під копію бюсту було вмонтовано оригінальні фоліант і бордюру (Босько В. М., 2019, с. 154; Поліщук В., 2014, с. 22). Очевидним є факт, що оригінал пам'ятника з часом зазнав змін. Вивчення візуально матеріалу монументу поряд із колишнім Земським реальним училищем вказує на те, що всі його частини виготовлені зі світлого пісковика. Це спростовує обидві вищенаведені гіпотези. Очевидно, фрагмент мармурової статуї був утрачений у 1971 році під час реставрації. Подальша його доля залишається невідомою.

Відкриття пам'ятника Віктору Івановичу Григоровичу стало знаковою подією не тільки для міста Єлисаветграда, але й для всієї наукової спільноти Півдня України. Завдяки консолідації громадськості та інтелігенції різних регіонів стало можливим встановлення пам'ятника видатному славісту, археологу, етнографу, професору В.І. Григоровичу за його вагомий науковий внесок. В одній з опублікованих промов прозвучало: «Громадських пам'ятників ученим, які не

були водночас відомими письменниками чи засновниками благодійних установ, у нас, скільки я знаю, ще немає. Це перший випадок і сміло можемо сподіватися, не останній»³². М. Попруженко в некролозі, присвяченому професору В.І. Григоровичу, зазначив: «Завтра додасться ще один доказ, що у нас уже вміють шанувати вдячно заслуги своїх вчених»³³. Серед наукових кіл краєзнавців та істориків залишається відкритим питання: чи дійсно цей громадський пам'ятник професору, вчителю-просвітителю В. Григоровичу став першим на території тодішньої імперії? Сьогодні пам'ятник залишається об'єктом культурно-історичної цінності для подальшого вивчення та дослідження соціально-політичних, урбаністичних процесів наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у м. Єлисаветграді. На жаль, оригінальний пам'ятник потребує реставрації та «захований» від очей громадськості на Рівненському кладовищі.

Список використаних джерел та літератури

- Автор першого пам'ятника Олександрю Полю Борис Едвардс. 2023. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://history.1kr.ua/photo-gallery/637> [07.04.2024]
- Алексеєнко М. В., 2015. *Славистическое книжное собрание профессора Виктора Ивановича Григоровича в библиотеке Одесского университета*. [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/32535/grigorovich_15-154-167.pdf?sequence=-1 [04.04.2024].
- Босько В. М. (упор.), 2019. *Історичний календар Кіровоградщини на 2020 рік. Люди. Події. Факти*. Босько В. М. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Дьомін О. Б., 2015, Алексеєнко М. В. *Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович*. Одеса: ОНУ.
- Житков О., 2023, Пономаренко Л. Єлисаветградський період життя видатного історика-славіста Віктора Івановича Григоровича: жовтень – грудень 1876 року. *Проблеми історичної регіоналістики та мікроісторії: Збірник тез Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 175-ї річниці від дня народження Павла Рябкова та 65-ї річниці від дня народження Сергія Шевченка, м. Кропивницький, 18–19 жовтня 2023 року*. Кропивницький: РВВ ЦДУ ім.В. Винниченка. с. 134–140.
- Печериця Т. М., 2019. Завадський – видатний педагог-реформатор й громадський діяч України ХІХ – першої чверті ХХ ст. *Гілея. Науковий вісник. Всеукраїнське видання*. Вип. 149. с. 146–147.
- Поліщук В., 2014. *Будинок, якого тут вже немає*. Кіровоград.

Viktoriia Bezverkha, Larysa Filoretova

THE HISTORY OF THE CONSTRUCTION AND UNVEILING OF THE MONUMENT TO V.I. HRYHOROVYCH IN TELISAVETGRAD

The article deals with the history of the construction and unveiling of the monument to Viktor Ivanovych Hryhorovych, a teacher, scientist, professor and prominent European Slavist of the nineteenth century. The authors identify two stages in the history of the monument. The first one is from the moment of the professor's burial, because it was at that time that the idea of raising funds for the construction of the monument was born and even the first donations were received. The second stage is from the moment the Historical and Philological Society initiated fundraising for the monument again during the celebration of the anniversary of Novorossiysk University. It took 14 years after the first charitable donations, but this time the matter was brought to an end. The funds that had been raised earlier and kept in the city of Elisavetgrad all this time were transferred to Novorossiysk University. The open charity fundraiser brought together the public and intellectuals of large cities, towns and even villages. In October 1891, the funds were enough to start work. The article states that O.O. Bernardazzi was invited as an architect and B.V. Edwards as a sculptor. The monument itself was made of Karar marble. The unveiling ceremony took place on 18 October 1892 at the Peter and Paul Cemetery in Yelisavethrad.

The scientific research presents original photographs of the monument to the professor from its unveiling, a photo from 1947 after it was moved from the Peter and Paul Cemetery to the Kirovohrad Regional Museum

³² Кирпичников А.И. В.И. Григорович и его значение в истории русской науки...

³³ Попруженко М. Памяти проф. В.И. Григоровича. (Из «Новороссийского Телеграфа», № 5590, 17 октября 1892). Сооружение памятника профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Єлисаветград: отчет Правления Историко-филологического общества. Памятник профессору В.И. Григоровичу на могиле его в г. Єлисаветград. Одесса : тип. Шт. Одес. воен. окр., 1894.

of *Local Lore*, a photo from 2022 from the Rivne Cemetery, and a photo from 2022 - a copy of the monument to V.I. Hryhorovych, which was made from the original and unveiled in 1972 near the former Zemsky Real School. Thanks to the photographic sources, it is possible to trace the state of preservation and changes that have occurred to the original monument to V.I. Hryhorovych over this period. Unfortunately, the original monument has lost one of its parts - the folios and the Slavic-style border. Today, the monument is in need of restoration.

Key words: V.I. Hryhorovych, prominent Slavic scholar, Yelisavethrad, monument, Central Ukraine.

References

Avtor pershoho pam'iatnyka Oleksandru Poliu Borys Edvards [The author of the first monument to Alexander Paul, Boris Edwards]. 2023. [Online]: Available from: <https://history.1kr.ua/photo-gallery/637> [07.04.2024]. (In Ukrainian).

Alekseenko M. V. 2015. Slavystycheskoe knyzhnoe sobranie professora Vyktora Yvanovycha Hryhorovycha v byblyoteke Odesskoho unyversyteta [Slavistic book collection of Professor Viktor Ivanovich Grigorovich in the library of Odessa University]. [Online]: Available from: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/32535/grigorovich_15-154-167.pdf?sequence=-1 [04.04.2024].

Bosko V. V. (com.), 2019. *Istorychnyi kalendar Kirovohradshchyny na 2020 rik. Liudy. Podii. Fakty* [Centenary calendar of Kirovohrad region for 2020. People. Events. Facts]. 2019. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (In Ukrainian).

Domin O. B., 2015, Aliksieienko M. V. *Shukach slov'ianskykh skarbiv V. I. Hryhorovych* [The searcher of Slavic treasures V.I. Grigorovich]. Odesa: ONU. (In Ukrainian).

Zhytkov O., 2023, Ponomarenko L. Yelysavethradskyi period zhyttia vydatnoho istoryka-slavista Viktora Ivanovycha Hryhorovycha: zhovten – hruden 1876 roku [The Yelisavetgrad period of the life of the outstanding Slavic historian Viktor Ivanovich Hryhorovych: October – December 1876]. *Problemy istorychnoi rehionalistyky ta mikroistorii: Zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovoï konferentsii z nahody 175-i richnytsi vid dnia narodzhennia Pavla Riabkova ta 65-i richnytsi vid dnia narodzhennia Serhiia Shevchenka, m. Kropyvnytskyi, 18–19 zhovtnia 2023 roku*. Kropyvnytskyi: RVV TsDU im.V. Vynnychenka. s. 134–140. (In Ukrainian).

Pecherytsia T. M., 2019. Zavadskyi – vydatnyi pedahoh-reformator y hromadskyi diiach Ukrainy XIX – pershoi chverti XX st. [Zavadskyi was a prominent reformist educator and public figure in Ukraine in the twenty-first and first quarter of the twentieth century.]. *Hileia Naukovyi visnyk. Vseukrainske vydannia*. Vyp. 149. s. 146–147. (In Ukrainian).

Polishchuk V., 2014. *Budynok, yakoho tuzhe nemaie* [The house that is missing]. Kirovohrad. (In Ukrainian).